

СЕКЦІЯ 5 РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.14(477)

Богуславська С.І.*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки та управління
Черкаського навчально-наукового інституту
«Університет банківської справи»*

ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС СУТНОСТІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті здійснено узагальнення та критичний аналіз наукових підходів до формулювання сутності конкурентоспроможності регіону (КР). Виокремлено ключові ознаки КР. Уточнено поняття конкурентоспроможності регіону з урахуванням сучасних тенденцій та перспектив.

Ключові слова: регіон, конкурентоспроможність, національна конкурентоспроможність, регіональний підхід.

Богуславская С.И. ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ БАЗИС СУЩНОСТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье осуществлены обобщение и критический анализ научных подходов к определению сущности конкурентоспособности региона (КР). Выделены ключевые признаки КР. Уточнено понятие конкурентоспособности региона с учетом современных тенденций и перспектив.

Ключевые слова: регион, конкурентоспособность, национальная конкурентоспособность, региональный подход.

Boguslavskaya S.I. THEORETICAL BASIS OF THE MEANING OF REGIONAL COMPETITIVENESS IN THE MODERN CONDITIONS

The article presents a synthesis and critical analysis of scientific approaches to definition of essence of the regional competitiveness. The key features of the regional competitiveness provided. The determination of regional competitiveness in consideration the modern trends and perspectives specified.

Keywords: region, competitiveness, national competitiveness, regional approach.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації і регіоналізації, з одного боку, та обмеженість чинників економічного розвитку (інвестицій, кваліфікованої робочої сили тощо), з іншого, об'єктивно породжують конкуренцію між регіонами за створення сприятливих умов ведення бізнесу і життя населення. Інвестиції у виробництво і людський капітал закономірно спрямовуються у найпривабливіші, конкурентоздатні регіони як місця функціонування бізнесу, роботи і життя людей. Із підвищенням рівня й якості життя людей зростає значення не лише економічних, але й соціальних, екологічних та інших аспектів конкурентоспроможності регіонів, яка стає головним результатом інноваційного розвитку економіки і однією з основних цілей стратегії розвитку країни.

Поняття «конкурентоспроможність» є одним із базових у регіональній економіці, проте в сучасній економічній науці відсутня єдина точка зору на його трактування. У теоретичних і прикладних роботах економістів і практиків даються численні визначення і різні тлумачення конкурентоспроможності, що обумовлено багатofакторністю, складною структурою і динамічністю розглянутого поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники відзначають, що поняття конкурентоспроможності регіону було введено в науковий обіг порівняно недавно та знайшло відображення в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, І. Ансоффа, А.В. Бабака, О.В. Безуха, О. Г. Белоруса, М. Беста, С.Ф. Биконі, О.Ю. Болховітінова, М. Брю, Л.Ю. Волощенко, Т.В. Голикової, І.Ю. Гузенко,

Д.В. Клинового, Ю.М. Пахомова, М. Портера, Л.Г. Чернюк, П.А. Швеця, В.О. Шпильової та ін.

Конкурентоспроможність регіональної чи просторової економіки – не нова проблема. Ідея конкурентоспроможності представлена в економічній літературі, починаючи з самих ранніх класиків. А. Сміт визначив чотири початкових фактори, що зумовлюють абсолютні переваги держав у міжнародній торгівлі: землю, капітал, природні ресурси і працю. Він доводив переваги відкритості національних економік [5, с. 23]. Основу теорії міжнародної торгівлі формує поняття порівняльних переваг держави, введене Д. Рікардо, який досліджував приховану вартість товару, що містять одні товари відносно інших [4, с. 44]. Лінія аргументації була завершена теорією забезпеченості факторами, яка була розроблена Е. Хекшером і Б. Оліном у ХХ ст. та визначає, що країна повинна експортувати той товар, під час виробництва якого інтенсивно використовуються в достатку наявні фактори [1, с. 13]. Визначення конкурентоспроможності еволюціонують у часі. Від визначень, що базуються на понятті порівняльних переваг та цінової конкуренції, сьогодні перейшли до таких нематеріальних концепцій, як структурна конкурентоспроможність, інновації та економіка знань [7, с. 25]. Отже, постає нагальна необхідність узагальнення наукових підходів та формулювання поняття конкурентоспроможності регіону, що відповідає сучасним умовам просторового та територіального розвитку.

Мета статті полягає в огляді та узагальненні підходів вітчизняних та зарубіжних науковців до визна-

чення сутності поняття конкурентоспроможності регіону та уточненні змісту цього поняття з урахуванням сучасних тенденцій і перспектив.

Вклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність виявляється в тому, що суб'єкт, який володіє нею, займає домінуюче становище по відношенню до інших суб'єктів або як мінімум не погіршує свого становища стосовно інших суб'єктів (конкурентів). Узагальнення наукових підходів до визначення поняття конкурентоспроможності дає змогу стверджувати, що, по-перше, воно може описувати товар або послугу як набір споживчих якостей (характеристик, властивостей) товару (чи послуги), що забезпечує йому переваги порівняно з подібними товарами (послугами) на ринку щодо задоволення споживчих потреб. Під час аналізу факторів, що впливають на конкурентоспроможність, враховуються витрати на виробництво товару (послуги), його ціна тощо. По-друге, поняття конкурентоспроможності використовується під час характеристики господарюючих суб'єктів різних організаційно-правових форм. У цьому разі конкурентоспроможність може бути визначена як можливість такого суб'єкта бути присутнім на ринку товарів (послуг), одержуючи при цьому економічну вигоду від такої присутності. По-третє, поняття конкурентоспроможності використовується стосовно різних видів економічної діяльності, коли мова йде про можливість групи підприємств, що входять у галузь, виробляти конкурентоспроможну продукцію. По-четверте, мова може йти про конкурентоспроможність домогосподарств. У цьому разі конкурентоспроможність розуміється як можливість працездатних громадян зайняти найкращі за рівнем оплати та умовами праці робочі місця. При цьому під час розрахунку враховуються статевовікова структура домогосподарства, професійно-кваліфікаційний склад його працездатних членів, наявні в його розпорядженні фінансові активи, нерухомість, транспортні засоби тощо. Всі ці види конкурентоспроможності в кінцевому рахунку реалізуються в географічному просторі – на території, яка сама по собі може бути конкурентоспроможною або неконкурентоспроможною.

У сучасній світовій практиці конкурентоспроможність економіки країни розглядається з різних позицій. У звіті Комісії з конкурентоспроможності при Голові Європейської Комісії говориться, що «конкурентоспроможність країни визначається тією мірою, в якій вона здатна в рамках вільних і справедливих ринкових умов виробляти товари та послуги, здатні відповідати вимогам міжнародного ринку, водночас підвищуючи реальні доходи своїх громадян». Конкурентоспроможність на національному рівні заснована на переважаючій продуктивності праці та здатності економіки перенести акцент на високопродуктивні види господарської діяльності, що здатні, своєю чергою, забезпечити підвищення реальних доходів населення. Існує тісний взаємозв'язок конкурентоспроможності та здатності країни виконувати свої міжнародні зобов'язання. Це не просто міра спроможності нації продавати свою продукцію за кордоном і підтримувати рівновагу торгівельного балансу. У подальшому низка основоположних тез із представленого вище підходу до розуміння конкурентоспроможності відтворювалися і певною мірою доповнювалися новими критеріями в інших джерелах.

Комісія з питань конкурентоспроможності при президентів США визначає конкурентоспроможність

як «здатність країни в межах вільних і справедливих ринкових умов виробляти товари та послуги, які відповідають вимогам міжнародного ринку» [9]. Інститут конкурентоспроможності поряд зі здатністю виробляти товари та послуги, що відповідають попиту на міжнародних ринках, ознакою конкурентоспроможності вважає забезпечення громадянам високого рівня життя і можливість його збереження та підвищення в довгостроковій перспективі [10, с. 65].

У Першій доповіді для голови Європейської комісії, прем'єр-міністрів і глав держав групою консультантів із конкурентоспроможності сформульований підхід, відповідно до якого «конкурентоспроможність включає елементи продуктивності, ефективності та прибутковості. Однак самі по собі вони не є вичерпними і не задають кінцевої цілі. Це потужні засоби досягнення підвищення рівня життя та матеріального добробуту, тобто інструмент для вирішення завдань. У глобальному масштабі за допомогою збільшення продуктивності й ефективності в контексті міжнародної спеціалізації конкурентоспроможність являє собою основу для збільшення розмірів доходів населення неінфляційним шляхом. У доповіді «Глобальна конкурентоспроможність» Всесвітнього економічного форуму конкурентоспроможність пов'язується зі здатністю країни домогтися високих темпів зростання ВВП у розрахунку на одну особу населення країни [11, с. 78]. Всесвітній щорічник із питань конкурентоспроможності Міжнародного інституту менеджменту визначає конкурентоспроможність як сферу економічних знань, що аналізує факти і політику, які формують здатність країни створювати і підтримувати умови, забезпечувати створення додаткової вартості з боку підприємств і більш високий рівень добробуту населення [10, с. 120].

Аналізуючи надані визначення, приходимо до такого: 1. Високі досягнення асоціюються зі зростанням рівня життя і реальних доходів населення. Товари та послуги повинні вироблятися й надаватися не лише у вільних і справедливих ринкових умовах, але і в умовах відкритого ринку. 2. Конкурентоспроможність – не короткостроковий феномен, вона повинна бути стійкою і мати довгостроковий вплив. 3. Конкурентоспроможна економіка повинна створювати якісні робочі місця та сприяти зростанню реальних доходів і рівня життя населення. 4. Конкурентоспроможність іноді визначається залежною від зростання продуктивності, проте продуктивність – не більше ніж один із важливих показників конкурентоспроможності. 5. Конкурентоспроможність визначається результатами (рівнем життя/доходами), а не факторами, що впливають на неї.

Вагомий вплив на розвиток теорії конкурентоспроможності територій зробили роботи М. Портера [3, с. 235]. Забезпечення конкурентоспроможності конкретних країн здійснюється, на думку М. Портера, на основі так званого «правила ромба», тобто створення чотирьох основних передумов, які держава намагається підтримувати для своєї економіки: параметри факторів (природні ресурси, кваліфіковані кадри, капітал, інфраструктура тощо); умови попиту (рівень доходу, еластичність попиту, вимоги покупців до якості то вару і послуг тощо); споріднені і підтримуючі галузі (забезпечують необхідними ресурсами, комплектуючими, інформацією, банківськими, страховими та іншими послугами); стратегії фірм, їхня структура і суперництво (створюють конкурентне середовище і розвивають

конкурентні переваги) [3, с. 237]. В. Андріанов підкреслює, що «синтетичним показником, що об'єднує поняття конкурентоспроможності товару, товаровиробника, галузі і характеризує становище країни на світовому ринку, є показник національної конкурентоспроможності. У найбільш загальному вигляді її можна визначити як здатність країни в умовах вільної конкуренції виробляти товари та послуги, що задовольняють вимогам світового ринку, реалізація яких сприяє збільшенню добробуту країни та окремих її громадян» [7, с. 56].

М.І. Гельвановський вважає, що конкурентоспроможність країни формується на трьох рівнях [7, с. 99]: як конкурентоспроможність товарів, вироблених у даній країні (мікроконкурентоспроможність); як конкурентоспроможність підприємств і фірм національного базування, що виробляють товари та послуги та підтримують результатами своєї комерційної діяльності державний бюджет країни (мезоконкурентоспроможність); як конкурентоспроможність (ефективність) функціонування всієї сукупності державних і громадських інститутів та організацій, що забезпечують узгодженість роботи всього господарського організму країни і його ефективну взаємодію з іншими країнами, що створює умови для позитивної економічної динаміки та соціальної стабільності та дає підприємствам змогу працювати з максимальною ефективністю (макроконкурентоспроможність) [7, с. 99]. З усіх трьох рівнів забезпечення конкурентоспроможності науковець вважає головним макрорівень, оскільки, на його думку, саме тут формуються фундаментальні передумови ефективності економічної системи країни, такі як історико-культурні традиції, виховання, освіта, фундаментальний науковий і культурний потенціал, структура національної економіки та промисловості, обумовлені природними та історичними особливостями, а також фактори її безпеки. Реалізація цих передумов залежить від того, як вони використовуються на мезорівні і до яких результатів це призводить на мікрорівні [7, с. 101]. Однак у цих і багатьох інших концепціях поняття конкурентоспроможності практично не пов'язується з регіоном. Більше того, у світовій літературі тривають дискусії, чи є регіони не лише певним середовищем для конкуренції, а й самостійними учасниками процесу конкуренції. У присвячених даній проблематиці роботах відзначається, що до теперішнього часу не можна говорити про наявність глибокої теоретико-методологічної проробки питання конкурентоспроможності.

Р. Камані, президент Європейської асоціації регіональної науки, у своїй доповіді [8, с. 34] відстоює підхід до визначення регіональної конкурентоспроможності, що полягає у визнанні регіонів як самостійних учасників процесу конкуренції. У глобалізованому просторі регіони (включаючи регіони різних країн) знаходяться в конкуренції один з одним. Економічні агенти одного регіону мають спільні групові інтереси, спільно працюють на залучення і утримання капіталу, інновацій, кваліфікованих працівників тощо.

У вітчизняній регіональній науці проблема конкуренції між регіонами розроблена ще недостатньо. В Україні до початку процесу ринкових перетворень регіон аналізувався насамперед із ресурсно-виробничого аспекту і не виступав як самостійний суб'єкт господарювання. Відповідно, регіон не розглядався як суб'єкт економічних відносин, носій особливих інтересів, що відмінні від інтересів інших

регіонів і країни в цілому. Наразі інтерес вітчизняних дослідників до аналізу та подальшої розробки категорії «регіональна конкурентоспроможність» істотно підвищився. Умовно виділяють дві групи досліджень, що відрізняються підходами до аналізу конкурентоспроможності економіки регіонів. Перша група представлена дослідниками, які розглядають регіон як цілісний суб'єкт конкурентних відносин [6, с. 33]. Її представники вважають, що в умовах глобалізації сформувалася нова парадигма регіону як економічного агента і суб'єкта конкурентної взаємодії. Другу групу становить переважна більшість дослідників, які визначають регіон як джерело конкурентних переваг для різних економічних суб'єктів [6, с. 106]. Істотне місце в їхніх роботах відведено діяльності регіональних органів управління з формування підприємницького середовища, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності регіональних виробників та рівня життя населення. Серед наявних у вітчизняній науковій літературі визначається цього поняття перспективною представляється інтерпретація конкурентоспроможності регіону як обумовленого економічними, соціальними, політичними та іншими факторами положення регіону і його окремих товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, відображеного через показники (індикатори), що адекватно характеризують такий стан і його динаміку [6, с. 54]. Існує підхід, згідно з яким конкурентоспроможність регіону характеризується з позиції вивчення ринкового регіонального середовища, що є ринковою оболонкою регіону, кожен окремий фактор якої проявляє свою конкурентну перевагу (конкурентну позицію) за допомогою впливу на продуктивність розміщеного в регіоні підприємства і, головним чином, на її зростання [7, с. 34].

Визначення конкурентоспроможності регіону, що враховує її різні аспекти і рівні розгляду, може бути модифіковане на основі поняття конкурентоспроможності країни, запропонованого Е.Г. Попковим [2, с. 123]: конкурентоспроможність регіону – це зумовлене економічними, соціальними, політичними, екологічними й іншими чинниками положення регіону та його окремих підсистем, галузей, товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках, що втілюється через показники (індикатори), які адекватно характеризують такий стан і його динаміку. Це поняття має різні рівні конкурентоспроможності регіону: макро-, мезо- і мікрорівень. На макрорівні конкурентоспроможність регіону розглядається в цілому по регіону (інтегрована конкурентоспроможність) або за складниками (економічна конкурентоспроможність, соціальна, управлінська й інші) і може використовуватися для міжрегіональних зіставлень як усередині країни, так і з іншими країнами. На мезорівні конкурентоспроможність регіону аналізується за його внутрішньорегіональними складниками: територіальними комплексами, секторами економіки, видами економічної діяльності тощо. На мікрорівні конкурентоспроможність регіону досліджується за конкретними типами і сегментами ринків, за окремими товаровиробниками і групами товарів. На мікрорівні конкурентоспроможність регіону – це передусім здатність регіональних виробників продавати свої товари, збільшувати або зберігати частку на внутрішніх і зовнішніх ринках, достатню для розширення і розвитку компаній, зростання рівня життя в регіоні, підтримки сильної та ефективною держави.

Висновки. Отже, за системного підходу до конкурентоспроможності регіону можна виділити кілька напрямів її вивчення: 1) результатний, що розглядає результати функціонування регіону за рівнем його конкурентоспроможності; 2) факторний, що розглядає джерела розвитку регіону і формування його конкурентоспроможності; 3) процесний, що враховує умови відтворення населення, виробництва товарів та послуг, регіонального потенціалу та ін. Ці напрями витікають із місії та функції регіону, які становлять основу визначення поняття «регіон». Виходячи із системного підходу до дослідження регіону, можна запропонувати таке загальне визначення конкурентоспроможності регіону: це властивість регіону як економічної системи функціонувати і розвиватися в ринковому середовищі, ефективно забезпечувати процеси відтворення людських ресурсів, благ і регіонального потенціалу, що може вивчатися в різних аспектах та рівнях.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабак А.В. Конкурентоспроможність національної економіки / А.В. Бабак [та ін.]. – К. : Фенікс, 2005. – 495 с.
2. Белорус О.Г. Глобальное конкурентное пространство : [монография] / О.Г. Белорус, Ю.М. Пахомов, И.Ю. Гузенко [и др.]. – К. : КНЭУ, 2008. – 720 с.
3. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 896 с.
4. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Д. Рикардо. – М., 1955. – 340 с.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Наука, 1993. – 450 с.
6. Чернюк Л.Г. Конкурентоспроможність регіонів України: методологія і практика / Л.Г. Чернюк, Д.В. Клиновий, П.А. Швець та ін.] ; НАН України; Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2010. – 107 с.
7. Шпильова В.О. Конкурентоспроможність регіонів України: методологія та практика : [монографія] / В.О. Шпильова. – Черкаси : Видавець Пономаренко Р.В., 2011. – 280 с.
8. Camagni R. On the concept of territorial competitiveness: sound or misleading? / R. Camagni. – ERSA Conference. Dortmund, 2002. – № 5. – P. 34–40.
9. Competiveness Policy Council: Building a Competitive Advantage. First Annual Report to the President and Congress, Washington, Competiveness Policy Council, 1992. – 220 p.
10. International Institute for Management Development (IMD), World Competiveness Yearbook, Lausanne, 2003. – P 120–125.
11. World Economic Forum. Global Competitiveness Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/ WEF_GlobalCompetitiveness Report_2010-11.pdf.